

JIŘÍ ŠUBRT

K HISTORII SOCIOLOGIE VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ

(Přehledová studie)

1. MÍNĚNÍ A POSTOJE

Jestliže v 19. století se veřejným míněním zabývali především autoři politických teorií,¹⁾ od začátku 20. století lze zaznamenat rostoucí zájem o toto téma ze strany sociologie. V letech 1920 až 1930 se pak podle H. L. Childse zformovaly skutečné začátky toho, co lze nazvat moderním zkoumáním veřejného mínění²⁾ (8, s. 31–32).

Empirický výzkum veřejného mínění v podobě, kterou známe, se provozuje od poloviny 30. let a jeho počátky jsou spojeny se jmény G. Gallupa, A. Grosseleye a E. Ropera. Rozsáhlá výzkumná aktivita, která se v průběhu 30. a 40. let rozvinula především ve Spojených státech, byla provázena pokusy formulovat nově sociologickou koncepci veřejného mínění. Výsledkem tohoto úsilí není nějaká filozoficky propracovaná a široce akceptovaná obecná teorie, nýbrž souhrn určitých dílčích poznatků, hypotéz a generalizací, které v rámci sociologie veřejného mínění plní úlohu jakési „teorie středního dosahu“.

Za nejvýznamnější ve vývoji názorů na veřejné mínění lze v americké sociologii označit linii sociálně psychologickou.

Zhruba od 30. let je sociologie veřejného mínění utvářena v těsné vazbě na sociální psychologii, zejména na té její části, která se zabývá postoji³⁾ (postoj – angl. attitude). Vedle předvolebních výzkumů (slaměných voleb) a statistických výběrových šetření byla třetím východiskem Gallupovy metody výzkumu veřejného mínění právě nauka o postojích (1, s. 4).

Sociologie veřejného mínění byla v době, o které hovoříme, ovlivněna tím,

¹⁾ U teoretiků zaměřených na politickou problematiku vystupuje do popředí otázka vztahu veřejného mínění a demokracie. Za klasické je možno v tomto směru považovat práce: J. Bryce, *Americký commonwealth* (1893–1894), A. L. Lowell *Veřejné mínění a lidová vláda* (1913).

²⁾ Významný příspěvek k rozvoji sociologie veřejného mínění představovaly v té době knihy: G. Tarde *Mínění a dav* (1901), F. Tönnies, *Kritika veřejného mínění* (1922), W. Lippmann, *Veřejné mínění* (1922).

³⁾ Souvislost veřejného mínění s postoji konstatují W. Albig, H. L. Childs, J. Stoetzel, L. W. Doob, M. B. Ogle Jr., D. Katz, R. Hofstätter, G. D. Wiebe, B. Ginsberg a celá řada dalších autorů.

že se odstoupilo od nadindividuálního chápání veřejného mínění jako určité psychické entity, tzn. opustilo se pojetí, které operovalo s takovými pojmy, jako např. „skupinová mysl“ (group mind), a místo toho se začal klást důraz na studium multiindividuálních situací. Východiskem se stalo individuum a individuální psychika.

Ačkoliv byl pojem skupinové mysli opuštěn, někteří badatelé setrvali v úsilí vysvětlit, čím se liší veřejné mínění od prostého součtu individuálních mínění. Řešení této otázky se nacházelo v hypotéze, podle níž se individuální mínění nacházejí v takových vzájemných vztazích, že vytvářejí určitou formu organizace. Např. Ch. H. Cooley (1909) chápal veřejné mínění nikoli jako pouhé nakupení individuálních soudů, nýbrž jako organizaci a kooperační produkt komunikace a vzájemného vlivu (5, s. 6).

G. W. Allport se pokusil řešit problém spojení individua se skupinou formou toho, co nazývá teorií společných a vzájemných segmentů (22, s. 555). Skupiny, instituce, kulturní vzory atd. jsou pro G. W. Allporta abstrakcemi vysoké úrovně, respektive projekcemi určitých postojů a mínění osobního duchovního života individuí. Individua sdílejí s druhými „společné segmenty“, tzn. – pokud jde o skupiny či instituce – mají postoje a návyky podobné postojům a návykům svých druhů. Kromě toho jsou individua i v určitých „vzájemných vztazích“ jeden k druhému, jež jsou dány tím, že uvnitř struktury interakce se nacházejí a fungují určité reciproční role.

V roce 1937 zveřejnil F. H. Allport v časopise *Public Opinion Quarterly* proslulou stáť *Za vědecký přístup k veřejnému mínění (Toward a Science of Public Opinion)*, v níž otevřeně vystoupil proti názorům, přisuzujícím veřejnému mínění nadindividuální charakter.

F. H. Allport říká: „Nepopíráme možnost, že může existovat kvalitativně nadřazený produkt skupinová interakce. Říkáme pouze, že pokud takový vynořující se produkt existuje, nevíme, kde je, jak může být odhalen, identifikován nebo vyzkoušen, nebo jakými normami může být posouzena jeho hodnota. I když nemusí být špatné v oblasti možné abstraktní pravdy, zdají se být teorie tohoto druhu slepými uličkami, pokud jde o vědecké zpracování problému“ (2, s. 15).

F. H. Allport připouští, že tyto teorie mohly mít své opodstatnění, pokud jejich autoři líčili původní venkovské osady a poměry v nich, avšak v podmínkách, v nichž žije městské obyvatelstvo, kdy kontakty tváří v tvář ustupují, je třeba o integrativním efektu diskusí s jinými lidmi pochybovat. Své úvahy uzavírá tím, že označuje názor, podle něhož je veřejné mínění skupinovým produktem nadřazeným jednotlivcům, za vědecky sterilní.

*

Problematika postojů byla v americké sociální psychologii a sociologii nastolena r. 1918 W. Thomasem a F. Znanieckim v práci *Polský sedlák v Evropě a Americe*.⁴⁾ Thomasovi a Znanieckému přitom nešlo o nic menšího než o řešení vztahu individuum – společnost, o otázku závislosti jedince na sociální organizaci a kultuře a závislosti organizace na jedinci.

Má-li podle zmíněných autorů sociální teorie rozřešit dané problémy, musí obsáhnout obojí druh skutečností, které jsou v nich obsaženy, tzn. jak objektivní kulturní prvky sociálního života, tak subjektivní charakteristiky individuí. Pro tyto skutečnosti užívají dvou výrazů – „sociální hodnoty“ (nebo jen „hodnoty“) a „postoje“.

Sociální hodnotou rozumějí „jakoukoli skutečnost, mající empirický obsah, přístupný členům nějaké sociální skupiny, a smysl, vzhledem k němuž je, nebo může být předmětem činnosti. Tak potrava, nástroj, peníze, báseň, univerzita, mýtus, vědecká teorie jsou sociální hodnoty. (...)“⁵⁾ Přijme-li sociální věc smysl, stává se tím sociální hodnotou, ovšem sociální hodnota může mít mnoho smyslů, neboť se může vztahovat k mnoha různým druhům činnosti“ (20, s. 21).

Postoj chápou Thomas a Znaniecki jako „proces individuálního vědomí, který určuje skutečnou, nebo možnou činnost jedince v sociálním světě (...). Postoj je individuálním protikladem sociální hodnoty“ (20, s. 22).

Značný význam pro rozvoj sociální psychologie a teorie postojů bývá přisuzován obvykle také idejím G. H. Meada. Ten jak známo vypracoval koncepci, v níž důležitý význam mají pojmy „zobecněný druhý“ a „významný druhý“. Druzí jsou podle Meada rozhodujícím faktorem při formování našich postojů. Individuum přejímá (internalizuje) postoje druhých, jež potom krystalizují v určitý osobní postoj, představující podstatnou složku lidského „Já“.

Velký impuls pro výzkum postojů představovaly metody vyvinuté k jejich měření L. L. Thurstonem (1927). Thurstone zdůraznil, že postoje mají určitý směr a intenzitu, přesněji řečeno, v jeho pojetí jsou postoje chápány jako intenzita kladného nebo záporného efektu vzhledem k nějakému psychologickému objektu.

R. A. Park (1931) vyzvedl jako charakteristický rys postoje jeho latentnost (tj. nedostupnost pro přímé, nezprostředkované pozorování) a poukázal na význam zkušeností pro jeho utváření.

Za klasickou definici postoje je považována definice podaná G. W. Allportem v roce 1935: „Postoj je mentální a nervový stav pohotovosti organizovaný zkušeností a vyvíjející usměrňující či také dynamický vliv na reakce individua vůči všem předmětům a situacím, s nimiž je spojen“ (6, s. 121).

⁴⁾ J. A. Davis upozorňuje, že pojem postoj se objevuje již v práci Herberta Spencera *Základní principy* (1862) (4, s. 20).

⁵⁾ V třicátých letech toto pojetí odmítl T. Parsons, který hodnoty chápal jako ideje a kulturní fenomény (nikoliv jako předměty).

Ve 40. letech byly zaznamenány ještě dva podstatné rysy postojů. Jedním je „stálost reakcí na sociální objekty“ (D. T. Campbell). Druhým to, že postoje se vyznačují určitou (složitější) dispoziční strukturou. M. Smith v roce 1942 popisuje trojkomponentní strukturu postoje, skládající se z 1. kognitivní, 2. afektivní (emocionální) a 3. konativní (akční) složky.⁶⁾

Postoje, jak jsme již konstatovali, jsou nedostupné přímému pozorování. Mohou být zkoumány pouze ve svém vnějším vyjádření, tzn. v chování a mínění. Mínění je nejčastěji chápáno jako verbalizovaný postoj (verbal expression of attitude) (7, s. 42). Postojem se rozumí mimo jiné i „stav pohotovosti pro určitý typ odpovědi“ (O. Klineberg) (14, s. 263). Často bývají pojmy mínění a postoj užívány jako synonyma.

Diskusním zůstává mj. to, zda lze mluvit o mínění, za kterým by nebyly postoje. Např. A. N. Oppenheim (1964) tuto možnost připouští, i když ji považuje za řídký jev. Konkrétně říká: „zřídka se setkáváme s míněním, jež je izolované, jež nemá vztah k nějakému hlubšímu postoji či povahovému rysu a jež není výrazem takového postoje či rysu“ (16, s. 17). Od 30. let se rovněž objevují poznatky, které naznačují, že se v mínění nebo chování nemusí odrážet skutečné postoje.

Podle D. Katze (1960) je postoj „predispozice individua hodnotit určitý symbol, objekt, nebo aspekt jeho světa příznivým nebo nepříznivým způsobem. Mínění je verbálním výrazem postoje, ale postoje mohou být vyjádřeny i v neverbálním chování... Když jsou určité postoje uspořádány do hierarchické struktury, vytvářejí hodnotové systémy“ (10, s. 55).

V citovaném výroku se setkáváme s dalším pojmem – „hodnotový systém“, který hraje v teorii postojů a veřejného mínění rovněž důležitou roli. (Někdy se používají též termíny: „orientace“, „hodnotová orientace“, „hodnoty“.)⁷⁾

Názorně lze celou věc demonstrovat pomocí schématu, které v knize Veřejné mínění v Americe (New York 1975) uvádí A. D. Monroe:

Úroveň	Příklad
OTEVŘENÉ CHOVÁNÍ (overt behavior)	Hlasování pro segregacionistického kandidáta
MÍNĚNÍ	Preference rasové segregace

⁶⁾ Ruský autor P. N. Šichirjov, který se zabýval výzkumem postojů v USA, zformuloval (1973) definici, do níž se pokusil zabudovat všechny podstatné prvky, které se v pojetí jednotlivých západních autorů objevují. Šichirjovova definice zní takto: „Sociální postoj je stálý, latentní stav dispozice individua ke kladnému nebo zápornému hodnocení objektu nebo situace, který se vytváří na základě jeho životní zkušenosti, má rezultativní, dynamický, organizující vliv na perceptuální, emocionální a myšlenkové procesy a projevuje se následně v chování (verbálním i neverbálním) vzhledem k danému objektu v dané situaci“ (19, s. 161).

⁷⁾ V tomto smyslu tedy nejsou hodnoty protikladem postojů (jako tomu bylo v původním pojetí u Thomase a Znanieckého), nýbrž jakýmsi jejich obecným základem.

Jak je zřejmé, Monroe ve své práci publikované v polovině 70. let vychází z předpokladů, které byly vypracovány už v 30. a 40. letech. Zcela v duchu přístupu F. H. Allporta definuje Monroe veřejné mínění jako „rozložení individuálních preferencí v populaci“ jako „sumu nebo agregaci“ soukromých mínění na různé dílčí otázky nebo soubory otázek (13, s. 6).

Monroe podobně jako jiní autoři uznává jako realitu pouze individuální (soukromé) mínění. V této souvislosti však vyvstává otázka, co umožňuje tato individuální mínění – tak říkajíc – převádět na společného jmenovatele a označovat jejich sumu souhrnným názvem veřejné mínění. Daný problém se obvykle řeší v intencích teorie „společných segmentů“ G. W. Allporta. V roce 1946 se k němu vyslovil i český autor B. Pospíšil.

Pospíšil říká: „Teoreticky existuje v určitém sociálním celku tolik různých postojů, kolik je v něm jedinců, čili, ... každý člověk má svůj vlastní, od jiného odlišný ‚obraz‘ okolního světa. Avšak zkušenost učí, že ... vlivem záměrného působení jsou navozovány v mnoha příslušnicích téhož sociálního celku v některých věcech postoje totožné či téměř totožné, a tak se utvářejí skupiny lidí ... zaujímajících k určité otázce či věci stejný postoj. A to je svrchovaně důležité, neboť jen tak je možný život ve společnosti! Kdyby tomu tak nebylo, a postoj každého jednotlivce by byl naprosto rozdílný od postoje druhého, lidé by se nikdy nedomluvili, v ničem nedohodli a také nic společného nevykonali.“

Zde jsme podle Pospíšila u jádra věci: „Kdyby nebylo těchto hromadných postojů, alespoň k některým otázkám či věcem, neexistovalo by ani to, čemu jsme si zvykli říkat veřejné mínění, a byla by jen nepřehledná tříšť jednotlivých postojů, které by se nikdy a nijakým způsobem nedaly uvést na společného jmenovatele“ (17, s. 3–4).

*

J. A. Davis spojuje rozvoj zkoumání postojů v 30. letech se dvěma objektivními skutečnostmi. Jednou z nich je vznik totalitních režimů, druhou rozvoj, který nastal ve využívání rozhlasu a ostatních sdělovacích prostředků. Přitom to byla právě propagandistická mašinérie fašistických států, která ukázala ohromný vliv rozhlasu na formování postojů a mínění lidí.⁸⁾

⁸⁾ Ve 20.-30. letech byl ve studiích věnovaných sdělovacím prostředkům používán termín „propaganda“, který však měl již od doby 1. světové války určitý negativní nádech. Proto se na přelomu 30. a 40. let rozšířil pojem „masová komunikace“.

Příznačný je pro tuto dobu výzkum autority (1936) prováděný představiteli frankfurtské školy, jehož výsledky byly shrnuty v knize T. W. Adorna Autoritářská osobnost. Pokud jde o problematiku masové komunikace, lze zde jako příklad uvést známý výzkum H. Cantrilla „Invaze z Marsu“.⁹⁾

Veřejné mínění, masová komunikace a propaganda bývají v rámci sociální psychologie chápány jako součást masového chování (K. Young 1946) (21). Hovoříme-li o masové komunikaci a masovém chování, nelze opomenout koncepci masové společnosti, která tomuto směru bádání vytvářela určité ideové pozadí. Rozvoj teorie masové společnosti, podobně jako rozvoj výzkumu postojů, souvisel s kritikou totalitarismu využívajícího aparát sdělovacích prostředků k manipulaci s masami. Teorii veřejného mínění ovlivňovala koncepce masové společnosti tím, že hovořila o rozpadu tradičních pospolitostí a současnou společnost ličila jako souhrn atomizovaných individuí, jejichž jednání je ovlivňováno institucionalizovanými informačními kanály.¹⁰⁾ Současně je však třeba poznamenat, že přes kritické názory, ke kterým dospívali filozofičtější zaměření autoři analyzující masovou společnost a její průvodní jevy, empirická sociologie veřejného mínění nebyla ve své víře ve veřejné mínění nijak výrazně otřesena, ba právě naopak, pro výzkumnou frontu je charakteristická důvěra k demokratickým institucím a k demokratickému systému, který právě výzkumy veřejného mínění dotvářejí.

Koncepce masové komunikace zpočátku předpokládaly, že sdělovací prostředky působí přímo na všechny jednotlivé příslušníky veřejnosti (respektive masy)¹¹⁾ Avšak záhy se ukázalo, že ne všechny výzkumy potvrzují vliv těchto prostředků. Byly tu např. zkušenosti z předvolebních kampaní, v nichž F. D. Roosevelt získal několikrát za sebou většinu hlasů, ačkoliv značná část amerického tisku vystupovala pravidelně proti němu. Ukazovalo se, že prostředky masové komunikace jsou samy o sobě relativně slabým faktorem působení na již pevně zformované postoje. Proto se vedle otázky: Proč jsou prostředky masové komunikace tak efektivní? (Cantril), postavila otázka: Proč jsou tyto prostředky relativně slabým faktorem změn postojů (4, s. 23)?

*

⁹⁾ V říjnu roku 1938 vyvolala neobyčejně sugestivní rozhlasová inscenace románu H. G. Welse Válka světů, realizovaná ve formě reportáže, u řady posluchačů paniku. Cantril se pokusil objasnit, proč jedni posluchači upadli do omylu a druzí ne. Za klíčovou přitom považoval osobnostní charakteristiku, kterou nazval „kritickou schopností“ (3, s. 111).

¹⁰⁾ Tomuto pojetí odpovídá populární formulace H. D. Lasswela (1948), v níž jsou zachyceny hlavní komponenty komunikačního aktu: „Kdo - co říká - který kanál k tomu užívá - komu to říká - a s jakým účinkem?“ (12, s. 178).

¹¹⁾ Dané pojetí masové komunikace je někdy označováno jako „model injekční jehly“ (každému jednotlivci je přímo a osobně „vpíchnuto“ určité sdělení a buď jej ovlivní, nebo ne) (23, s. 34).

Dosavadní pojetí vycházelo z toho, že jedinec stojí sám proti masmédiím, šíření informací a veřejného mínění je lineární a individualizované. Pozornost se soustřeďovala na pohyb zpráv od komunikátora k příjemci, na reakci příjemce a další pohyb k novým příjemcům. V průběhu 40. let se však dospívá ke zjištění, že informační tok je složitější, že příjemci žijí v tak či onak vytvářených skupinách, které ovlivňují jejich chování. V této souvislosti se hovoří o „znovuobjevení primární skupiny“. Dochází k propojování výzkumů ve třech oblastech: v oblasti veřejného mínění, masové komunikace a vnitroko-
lektivních vztahů.

Vývoj názorů vedoucí od představy o lineárním šíření veřejného mínění ke koncepci víceúrovňového procesu jeho formování se pokusil popsat polský autor S. Kuśmierski.

Kuśmierski konstatuje, že koncepce masové společnosti souvisí s představou o zániku společenských záležitostí na mikro- a mezoúrovni a o jejich přenesení na makroúroveň. Jedním z těch, kdo toto pojetí aplikoval v teorii veřejného mínění, byl podle Kuśmierského H. L. Childs. V oblasti masové komunikace rozvíjel tyto názory L. Wirth (později v 60. letech se objevují v koncepci J. Ellula) (11, s. 127-132).

Mezi strukturami a procesy, které fungují v masové společnosti na mikro a makroúrovni, spatřují tito autoři nepřekročitelnou propast. Je mezi nimi rozšířen názor, že v novodobých průmyslových společnostech jsou primární skupiny určeny k odumření (atrofii). Toto stanovisko je podle Kuśmierského obsaženo např. v pracích L. Wirtha a bylo rovněž základem empirické koncepce G. W. Allporta.

V důsledku zkoumání masové komunikace se však začaly v teorii masové společnosti prosazovat nové prvky. Vedle masové komunikace se začala odlišovat interpersonální komunikace. R. H. Turner a L. M. Kilian ještě popisovali masu v tradičním pojetí, ale vedle toho věnovali pozornost i malým skupinám. Oba typy skupin - velké i malé - vystupují podle nich protikladně. Turner i Kilian odlišovali dva typy reakcí, které nelze vzájemně spojovat, reakce kolektivní, masové a reakce individuální.

Na rozdíl od Turnera a Kiliana dospěl E. W. Shils k názoru, že pokud jde o společenskou integraci, existuje výrazná závislost mezi velkými a malými skupinami. Malé skupiny plní funkce spojené s udržováním, rovnováhou a integrací celé společnosti. Shils zformuloval své stanovisko v základních tezích v r. 1948 na základě šetření provedených s. M. Janowitzem, v nichž zkoumal integrační mechanismy primárních skupin v německém wehrmachtu (18, s. 402-417).

Klíčový význam ve vývoji názorů na masovou komunikaci je přisuzován knize E. Katze a P. F. Lazarsfelda *Osobní vliv* (1955), v níž je formulována teze o „dvoustupňovém komunikačním toku“ (the two - step flow of communica-

tion),¹²⁾ kterou vyvrcholilo úsilí o překonání „atomistického“ přístupu k masové komunikaci a k veřejnému mínění (9). Podle této teze se veřejné mínění vytváří často tak, že ideje se šíří z komunikačních prostředků k vůdcům veřejného mínění (opinion leaders) a od nich k méně aktivním skupinám obyvatelstva.

Přitom výzkumy na dané téma ukázaly, že „opinion leaders“ nebo ti, kteří mají vliv na formování mínění¹³⁾ jiných osob, nejsou vždy soustředěni na vrcholcích společenských a politických pyramid, nýbrž jsou roztroušeni v celé populaci. E. Katz s Lazarsfeldem dospívají k závěru, že každá socioekonomická skupina má vlastní „opinion leaders“, kteří hrají důležitou roli při určování postoju členů této skupiny. To ovšem neznamená, že tito „vůdčové“ nevyhnutelně uplatňují svůj vliv ve všech tematických oblastech; někdo je autoritou v otázkách politických, někdo v otázkách ekonomických atp.

Z výzkumů skupinového chování vyplynulo, že často mají na postoje a mínění lidí větší vliv ti, se kterými se střetávají na každém kroku, než „zářivé figury obývající vyšší svět“, že lidé mají tendenci zaujímat politické postoje podle svých známých a ne podle novinářů a stranických mluvčích. V důsledku toho byl proces tvorby individuálního mínění pochopen jako proces, ve kterém jednotlivci přizpůsobují své sympatie a antipatie k sympatiím a antipatiím příslušníků

¹²⁾ Hypotéza o dvoustupňovém komunikačním toku se objevila poprvé v knize *Volba lidu* (1944), jejímiž autory jsou P. F. Lazarsfeld, B. Berelson a H. Gaudet. Kniha čerpá z výzkumů, které provedl v průběhu prezidentských voleb r. 1940 P. F. Lazarsfeld a jeho spolupracovníci.

Lazarsfeldovi šlo o to zjistit, co vede lidi ke konkrétnímu volebnímu rozhodnutí. Při zkoumání tohoto problému uplatnil novou techniku, panelové dotazování: Od května do listopadu - před započítáním volební kampaně a potom v celém jejím průběhu - každý měsíc dotazoval tytéž lidi - 600 respondentů v okrese Erie County (stát Ohio). Cílem bylo ověřit vliv politické kampaně a masových sdělovacích prostředků na jejich rozhodování.

Důkazů o tom, že kampaň přímo ovlivnila změnu v hlasování lidí, se vyskytlo jen velmi málo. To však neznamenalo, že kampaň neměla žádný účinek, nebo že v určitých případech nezpůsobila změnu v názorech voličů. Její efekt spočíval především v tom, že u řady občanů upevnila původní volební záměr a u jiných zaktivizovala jejich latentní sklony. Ukázalo se, že efekt této kampaně souvisí s tím, že lidé volí „skupinově“ a že rozhodování ve skupinách ovlivňují „vůdci mínění“ (23, s. 36-38).

Hypotéza dvoustupňového komunikačního toku byla ověřena v r. 1945 výzkumem v městě Decatur (stát Illinois). Výběrový soubor tvořilo 800 žen, u nichž bylo zjišťováno, kteří jednotlivci a které prostředky masové komunikace ovlivňují jejich každodenní chování (1. nákupy pro domácnost, 2. oblékání a péči o vzhled, 3. výběr filmů, 4. vztah k místní politice a zájem o veřejné otázky). Výzkum ukázal, že každá vrstva má své „vůdce mínění“, kteří ovlivňují další příjemce. Tito „leaders“ působí především horizontálně, tj. ovlivňují příslušníky své primární skupiny, v níž jsou svým sociálním statutem rovni ostatním členům (9).

¹³⁾ Otázkou, kteří lidé ovlivňují veřejné mínění, se zabýval i R. K. Merton (výzkum provedl v jedenáctitisícovém městě ve východní části USA). Merton došel k poznatku, že neexistuje jeden, nýbrž různé typy „ovlivňovatelů“ (influentials). Sám dospěl k rozlišení dvou typů - „místního“ a „kosmopolitního“, které se liší orientací vůči svému městu. Místní ovlivňovatelé se zabývají záležitostmi místními, tj. záležitostmi dané obce, kosmopolitní ovlivňovatelé se orientují na problematiku širšího dosahu, včetně otázek mezinárodních. Merton vyslovil hypotézu, že místní ovlivňovatel je „polymorfní“, tzn. že může vyvíjet vliv v různých sférách života, zatímco kosmopolitní typ je pravděpodobně „monoforní“, tzn. specializuje se na určitou oblast (23, s. 38-40).

své skupiny¹⁴⁾ a oddělují je od pozic spojovaných s rozličnými nositeli vně této skupiny.

Některé výzkumy, realizované v pozdější době, hypotézu o dvoustupňovém toku komunikace v jejím původním smyslu zproblematizovaly, neboť sice potvrdily existenci a význam interpersonální komunikace v procesu ovlivňování, ale zároveň ukázaly i to, že interpersonální komunikace probíhá většinou až po prvním a přímém příjmu informací ze sdělovacích prostředků a že v rámci interpersonální komunikace neprobíhá pouze proces jednostranného ovlivňování, nýbrž spíše proces vzájemné výměny informací, názorů a hodnocení.

*

Sociologie veřejného mínění zaznamenala nejbouřlivější vývoj v období od druhé poloviny 30. do konce 40. let. Teoretické představy o veřejném mínění byly modifikovány v souvislosti s vývojem názorů na masovou společnost a masovou komunikaci. Sociologové zabývající se veřejným míněním začali pracovat s pojmy „primární skupina“ a „opinion leaders“. Došlo k propojení výzkumů v oblasti veřejného mínění, masové komunikace a vnitrokolektivních vztahů.

Zároveň je ovšem třeba konstatovat, že sociologická koncepce veřejného mínění zůstala – v duchu převládajícího empirismu – vlastně i nadále spíše jen souborem určitých empiricky ověřovaných hypotéz, které mají a mohou sloužit tvorbě eventuální budoucí „velké“ teorie. Již v roce 1950 a potom znovu v r. 1965 byli B. Berelson a M. Janowitz nuceni konstatovat, že stále ještě není vytvořena všeobecně akceptovaná teorie veřejného mínění a že se ani nedá předpokládat její objevení v blízké budoucnosti (10, s. 5).

Další vývoj dal tomuto názoru plně za pravdu. Sociologové, kteří se v následujících letech zabývali výzkumem veřejného mínění, potřebu teoretické sebe-reflexe příliš nepocítovali. A tak určitý pokus o formulování původní teoretické koncepce veřejného mínění vzniká až v druhé polovině 70. let. Jeho autorkou je německá socioložka Elisabeth Noellová-Neumannová.¹⁵⁾

¹⁴⁾ Podle některých autorů je jedinec ve svých postojích ovlivňován skupinou potud, pokud je to jeho referenční skupina, tj. pokud se k takové skupině sám pozitivně vztahuje. U jiných autorů naproti tomu výrazněji vystupuje do popředí moment nutnosti přizpůsobit se kolektivu, důraz na skupinový tlak ke konformismu.

¹⁵⁾ Noellová prezentovala své pojetí v knize s výmluvným názvem *Spirála mlčení* a s podtitulem *Veřejné mínění – naše sociální kůže*, která vyšla v r. 1980. Práce byla záhy přeložena také do angličtiny, poté do japonštiny a v r. 1989 byla s titulem *Veřejné mínění objev spirály mlčení* vydána její přepracovaná verze.

2. SPIRÁLA MLČENÍ

Noellová chápe veřejné mínění jako dynamický jev, ve kterém klíčovou roli hraje mlčení a mluvení. Své úvahy rozvíjí na základě hypotézy mlčení, kterou ověřuje pomocí testů použitých v demoskopických výzkumech. Mluvení a mlčení, respektive připravenost mluvit či mlčet rozhodují o názorovém klimatu. Jedni, ti halasnější, na veřejnosti dominují, druzí se z veřejného obrazu ztrácejí, protože mají „němá ústa“. Tábor, který vykazuje větší připravenost mluvit, vyjádřit svůj názor, působí silněji a ovlivňuje tím i jiné, zejména nerozhodné. Ti, kteří se z veřejnosti vytrácejí (jinými slovy – prohrávají), tendují k mlčení (mlčící může být za určitých okolností i většina). O mluvení a mlčení hovoří Noellová v širokém slova smyslu. V souvislosti s volebními boji může „mluvení“ znamenat např. i viditelné nošení odznaků nebo novin určité politické strany, vylepování jejich samolepek a plakátů, rozdávání letáků apod.

Badatelka si pojem spirála mlčení (Schweigespirale) nevybrala náhodou. V jejím výkladu označuje spirálovitě se rozvíjející proces, který lze popsat takto: Existuje určitý názor, který není veřejně vyslovován, a protože lidé, kteří jej zastávají, vidí, že nejde o názor, který by bylo vhodné veřejně vyslovovat, raději mlčí. Názor se oslabuje, mlčení se šíří, spirála mlčení se roztáčí. Tento jev má samozřejmě i druhou stránku: Roste síla názoru, který je vyslovován veřejně. Noellová chápe spirálu mlčení jako proces vzniku a vývoje veřejného mínění.

Mlčení musí mít pochopitelně nějaký důvod. Je jím to, že veřejné mínění představuje vůči individuu nátlak a hrozbu. Hybnou silou, která uvádí do pohybu spirálu mlčení, je strach z izolace (Isolationsfurcht). Noellová v této souvislosti cituje A. Tocquevilla, podle něhož se lidé více bojí být výjimeční než se mýlit. Proto se přidávají k davu, aniž by si mysleli to co on. Strach ze společenské izolace nutí člověka, aby se bál odchylek a usiloval o to být druhými uznáván. Jestliže se jedinec nechce ztotožnit s dominujícím názorem („nechce být s vlky“), má ještě jednu možnost, mlčet a být trpěn.

Veřejné mínění, to jsou podle Noellové ta mínění a způsoby chování, které je možno, respektive nutno vyjádřit nebo projevit na veřejnosti, nemáme-li se společensky izolovat. Všechny jevy veřejného mínění mají společné to, že představují pro individuum izolační hrozbu.¹⁶⁾ Názorové klima je kolísající, měnlivé, měnící se a nejisté. Vůči jednotlivci představuje něco, před čím nelze uniknout

¹⁶⁾ Poznamenejme však, že přes kategorickou formulaci uvedených tezí Noellová nechápe (a jako výzkumnice ani nemůže chápat) veřejné mínění jen v této vyostřené, polarizované podobě, ale je si vědoma i existence rozštěpeného, pluralistického veřejného mínění. Např. při volebním rozhodování mezi několika politickými stranami nehraje podle Noellové takovou roli to, která strana má většinu (tj. ke které straně se přiklání nejvíc lidí vůbec), ale to, jaké jsou volební záměry většiny té společenské skupiny, ke které člověk náleží. Jde tedy o to neizolovat se ve vlastním prostředí.

2. SPIRÁLA MLČENÍ

Noellová chápe veřejné mínění jako dynamický jev, ve kterém klíčovou roli hraje mlčení a mluvení. Své úvahy rozvíjí na základě hypotézy mlčení, kterou ověřuje pomocí testů použitých v demoskopických výzkumech. Mluvení a mlčení, respektive připravenost mluvit či mlčet rozhodují o názorovém klimatu. Jedni, ti halasnější, na veřejnosti dominují, druzí se z veřejného obrazu ztrácejí, protože mají „němá ústa“. Tábor, který vykazuje větší připravenost mluvit, vyjádřit svůj názor, působí silněji a ovlivňuje tím i jiné, zejména nerozhodné. Ti, kteří se z veřejnosti vytrácejí (jinými slovy – prohrávají), tendují k mlčení (mlčící může být za určitých okolností i většina). O mluvení a mlčení hovoří Noellová v širokém slova smyslu. V souvislosti s volebními boji může „mluvení“ znamenat např. i viditelné nošení odznaků nebo novin určité politické strany, vylepování jejich samolepek a plakátů, rozdávání letáků apod.

Badatelka si pojem spirála mlčení (Schweigespirale) nevybrala náhodou. V jejím výkladu označuje spirálovitě se rozvíjející proces, který lze popsat takto: Existuje určitý názor, který není veřejně vyslovován, a protože lidé, kteří jej zastávají, vidí, že nejde o názor, který by bylo vhodné veřejně vyslovovat, raději mlčí. Názor se oslabuje, mlčení se šíří, spirála mlčení se roztáčí. Tento jev má samozřejmě i druhou stránku: Roste síla názoru, který je vyslovován veřejně. Noellová chápe spirálu mlčení jako proces vzniku a vývoje veřejného mínění.

Mlčení musí mít pochopitelně nějaký důvod. Je jím to, že veřejné mínění představuje vůči individuu nátlak a hrozbu. Hybnou silou, která uvádí do pohybu spirálu mlčení, je strach z izolace (Isolationsfurcht). Noellová v této souvislosti cituje A. Tocquevilla, podle něhož se lidé více bojí být výjimeční než se mýlit. Proto se přidávají k davu, aniž by si mysleli to co on. Strach ze společenské izolace nutí člověka, aby se bál odchylek a usiloval o to být druhými uznáván. Jestliže se jedinec nechce ztotožnit s dominujícím názorem („nechce být s vlky“), má ještě jednu možnost, mlčet a být trpěn.

Veřejné mínění, to jsou podle Noellové ta mínění a způsoby chování, které je možno, respektive nutno vyjádřit nebo projevit na veřejnosti, nemáme-li se společensky izolovat. Všechny jevy veřejného mínění mají společné to, že představují pro individuum izolační hrozbu.¹⁶⁾ Názorové klima je kolísající, měnlivé, měnící se a nejisté. Vůči jednotlivci představuje něco, před čím nelze uniknout

¹⁶⁾ Poznamenejme však, že přes kategorickou formulaci uvedených tezí Noellová nechápe (a jako výzkumnice ani nemůže chápat) veřejné mínění jen v této vyostřené, polarizované podobě, ale je si vědoma i existence rozštěpeného, pluralistického veřejného mínění. Např. při volebním rozhodování mezi několika politickými stranami nehraje podle Noellové takovou roli to, která strana má většinu (tj. ke které straně se přiklání nejvíc lidí vůbec), ale to, jaké jsou volební záměry většiny té společenské skupiny, ke které člověk náleží. Jde tedy o to neizolovat se ve vlastním prostředí.

(o názorovém klimatu rozhoduje mluvení a mlčení). Spirála mlčení je reakce na změny názorového klimatu. Ten, kdo se cítí být v souladu s dominujícím názorem, je ochotnější své mínění projevovat veřejně. „Pocit, že jde člověk s duchem doby, rozvazuje jazyk.“

Noellová dokazuje, že lidé pozorují okolní svět a vnímají, jaké je mínění většiny lidí. Jednotlivec jedná na veřejnosti se znalostí veřejného mínění a ví, jakými názory se může izolovat. To je také článek, který spojuje individuální a společenskou sféru; ne nějaké kolektivní vědomí, nýbrž schopnost individua vnímat názorové klima (15, s. 90).

Veřejné mínění má ve společnosti autoregulační funkci. Je schopné pohnout s jednotlivcem i proti jeho vůli. Představuje tedy vůči jednotlivci konformní tlak. Pohádka o císařových nových šatech je pohádkou o veřejném mínění.

Tlak veřejného mínění na jednotlivce představuje jeden z mechanismů sociální kontroly. Noellová konstatuje, že počínaje E. Rossem se právě tato funkce přestala s veřejným míněním spojovat, hovoří se o sociální kontrole, ale ne už o veřejném mínění (to je od té doby spojované především s politickou sférou a chápáno zúženě jako instituce kriticky kontrolující vládu).

Veřejnost může fungovat jako hrozba i díky tomu, že má možnost žádat a nežádoucí chování oceňovat a sankcionovat. Na tresty, kterými veřejnost disponuje, je člověk obzvlášť citlivý, neboť se jedná o tresty na cti, ponižující jej v očích ostatních. Středověk měl svůj pranýř, v dnešní době mohou být lidé pranýřováni např. sdělovacími prostředky.

Vedle masy, která své chování podřizuje veřejnému mínění, jsou ve společnosti i takoví jednotlivci nebo skupiny lidí, kteří se hrozby společenské izolace nebojí. Ti také mohou veřejné mínění změnit. Jsou to kacíři, avantgardisté nebo outsideři. Spolu s nimi existují i zvláštní skupiny, které Noellová označuje jako „tvrdé jádro“. I ony představují jakousi výjimku z pravidla. Nenechají se izolační hrozbou ovlivnit, protože s izolací počítají (v tom jsou podobny avantgardistům), a jsou s to „ukázat veřejnosti záda“. Noellová konstatuje, že i ti, kteří mění veřejné mínění, využívají mechanismů spirály mlčení. Jestliže je tedy veřejné mínění pro jedny tlakem ke konformitě, představuje pro druhé páku k dosažení změny (15, s. 204).

Koncepce veřejného mínění předkládaná Noellovou je nepochybně originální a podnětná. Námitky může vzbuzovat především její určitá jednostrannost. Pojetím veřejného mínění jako konformního tlaku a izolační hrozby autorka načrtává dosti neutěšenou vizi komunikačních procesů, v nichž dominuje pocit ohrožení vedoucí ke konformitě a potlačování skutečného názoru. Je otázkou, do jaké míry má tato vize obecnou platnost a do jaké míry odpovídá určité konkrétní společnosti v určité konkrétní době.

LITERATURA

1. *ADAMEC, Č.*: Počátky výzkumu veřejného mínění u nás. Sociologický časopis, 1966, č. 1.
2. *ALLPORT, F. H.*: Toward a Science of Public Opinion. In: Communications and Public Opinions. A Public Opinions Quarterly Reader. Edited by: Carlson, R. O., New York, Praeger Publishers 1975.
3. *CANTRIL, H.*: The Invasion from Mars. Princeton University Press 1940.
4. *DAVIS, J. A.*: The Sociology of Attitudes. In: American Sociology. Perspectives, Problems, Methods. Edited by: Parsons, T., New York, Basic Books, Inc., Publishers 1968.
5. *DAVISON, W. P.*: Veřejné mínění. In: Studijní a informační materiály II., Praha, ÚVVM ČSAV 1970, s. 6.
6. *HYHLÍK, F., NAKONEČNÝ, M.*: Malá encyklopedie současné psychologie. Praha, SPN 1973.
7. *CHILDS, H. L.*: An Introduction to Public Opinion. New York, J. Wiley and Sons, Inc. 1940.
8. *CHILDS, H. L.*: Public Opinion: nature, formation, and role. Princeton, New Jersey, D. van Nostrand Co., Inc. 1965.
9. *KATZ, E., LAZARSFELD, P. F.*: Personal Influence, The Part Played by People in the Flow of Mass Communications. New York, The Free Press 1966.
10. *KATZ, D.*: The Functional Approach to the Study of Attitudes. In: Reader in Public Opinion and Communication, Edited by: Berelson, B., Janowitz, M., New York, The Free Press 1967, s. 55.
11. *KUŚMIERSKI, S.*: Swiadomość społeczna opinia publiczna, propaganda. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1987.
12. *LASSWELL, H. D.*: The Structure and Function of Communication in Society. In: Reader in Public Opinion and Communication. New York, The Free Press 1967.
13. *MONROE, A. D.*: Public Opinion in America. New York, Dodd, Mead and Co. 1975.
14. *NAKONEČNÝ, M.*: Sociální psychologie. Praha, Svoboda 1970.
15. *NOELLE-NEUMANN, E.*: Die Schweigespirale. Öffentliche Meinung – Unsere soziale Haut. München, Piper 1980.
16. *OPPENHEIM, A. N.*: Mínění. In: Studijní a informační materiály II, Praha, ÚVVM ČSAV 1970.
17. *POSPÍŠIL, B.*: Co jest veřejné mínění? Veřejné mínění. List Čs. ústavu pro výzkum veřejného mínění, 1946, č. 2.
18. *SHILS, E. A., JANOWITZ, M.*: Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II. In: Reader in Public Opinion and Communication. New York, The Free Press 1967.
19. *ŠICHIRJOV, P. N.*: Issledovanija socialnoj ustanovki v SŠA. Voprosy filosofii, 1973, č. 2.
20. *THOMAS, W. I., ZNANIECKI, F.*: The Polish Peasant in Europe and America. (1.), New York, A. Knopf 1927.
21. *YOUNG, K.*: Handbook of Social Psychology. London, Kegan, Trench, Trubner and Co. 1946.
22. *YOUNG, K., LINTON, F.*: Social Psychology and Sociology. In: Becker, H., Boskoff, A.: Modern Sociological Theory in Continuity and Change. New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1957.
23. *WRIGHT, C. R.*: Sociologie hromadného sdělování. Sešity novináře. 1968, č. 1.

Towards the History of the Sociology of Public Opinion

S u m m a r y

The sociology of public opinion underwent its most tumultuous development in the period from the second half of the thirties to the end of the forties. Then it was being shaped in close connection with social psychology, especially its part concerned with attitudes. Theoretical concepts of public opinion were modified in connection with the development of ideas of mass society and mass communication. Investigation in the fields of public opinion, mass communication and inter-collective relations was correlated. In spite of all this, during the following decades, the sociological conception of public opinion remained - in the spirit of pervading empiricism - merely a collection of empirically verified hypotheses which were to serve the formation of a possible future „great“ theory. An attempt, in late seventies, to surpass this state is represented by the conception of the „spiral of silence“, whose author is the German sociologist Elisabeth Noelle-Neumann. All phenomena of public opinion, according to Noelle, have this in common: they represent a threat of isolation for the individual. Public opinion represents opinions and manners of behaviour one is permitted or required to express in public in order not to be socially isolated. With her conception of public opinion as a conformative pressure and isolation threat, Noelle outlines a picture of communicative processes in which the dominant emotion is one of being threatened, which leads to conformism and suppression of one's real opinion.